

811.163.41'282.2(497.115)

811.163.41'342.4

<https://doi.org/10.18485/sj.2021.26.1.35>

АНЂЕЛА Б. МИТРОВИЋ*

Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 10. 11. 2020.

Прихваћен: 23. 02. 2021.

ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ГОВОРА СЕЛА ЗУПЧЕ**

У овом раду анализирају се фонолошке одлике говора села Зупче на Косову и Метохији, у области Ибарски Колашин. Говор Зупча припада зетско-рашком говорном типу, а посматран је у контексту утицаја суседних косовско-ресавских говора, црногорских говора и стандардног српског језика. Фонолошке карактеристике овог говора у раду смо разложили на вокалски и консонантски систем, уз гласовне алтернације које се тичу ових система. Сврха овог истраживања јесте да се утврди колико и у ком правцу се у последњих 30–40 година говор села Зупче изменио, те да се прецизирају утицаји различитих идиома којима је он изложен. Услед оваквих околности, фонолошке црте говора Зупча и околине показују веома шаролику структуру, у чему се огледа изразита динамичност промена на овим језичким нивоима. Говор Ибарског Колашина, као граничан идиом, а у његовом саставу говор Зупча, у свом фонолошком систему показао је преплитање различитих утицаја, с тим да екавизам суседних говора полако односи превагу над ијекавским наречјем.

Кључне речи: дијалектологија, фонолошки систем, говор Зупча, Ибарски Колашин, Косово и Метохија, зетско-рашки говорни тип, косовско-ресавски говорни тип.

* andjellam96@gmail.com

** Рад је настао као део предиспитних обавеза у оквиру предмета *Дијалектологија српског језика* на Филолошком факултету у Београду.

1. УВОД

1.1. Географски положај, обележја и границе Ибарског Колашина

Ибарски Колашин је шири простор који се налази у горњем току реке Ибар. Простире се између планине Рогозне, Мокре горе, Косова и Рибарићке клисуре. Веома разуђена и ограничена планинама, ова област је донедавно била одвојена од суседних територија, те су отуда сачуване многе архаичне црте у говору и животу овдашњих људи. Данас, међутим, пруга Јадранске магистрале повезује Ибарски Колашин с Косовом и Црном Гором (Божовић 2002: 9–10).

1.2. О прошлости Ибарског Колашина

О овом крају се мало писало, мада на основу многих црквених здања, старих рушевина градова и утврђења, споменика и топонима (дворци и летњиковци краља Уроша I, краљице Јелене Анжујске и њихових синова Драгутина и Милутина) наслућујемо богату историју Ибарског Колашина (Исто: 12). Важан историјски моменат за Ибарски Колашин представља то што је његово становништво било део Велике сеобе Срба 1690, као и Друге сеобе Срба 1739. године. У ове опустеле крајеве од XVIII века надаље досељаваће се данашње становништво Ибарског Колашина, док њихови претходници данас насељавају Војводину и друге делове Панонске низије (Исто: 15–16).

1.3. Становништво

У Ибарском Колашину данас живи православно српско становништво, а у селима око Рибарића Срби муслиманске вероисповести. Према М. Божовићу, говор овог краја припада зетско-рашком говорном типу¹ и с новопазарским говором чини његов најисточнији део. Говор Ибарског Колашина на истоку и југу граничи се с КР говорним типом (Исто: 16).

Највећи удео становништва овог ареала чине досељеници из динарских предела, нарочито црногорских брда (Исто: 17). Овим миграцијама се ЗР говорни тип ширио ка истоку. Према Божовићу (2002: 18), „више од половине српског становништва у Колашину дошло је преко црногорског Колашина” и сви досељеници означавају црногорски Колашин као своју матицу.

¹ У даљем тексту називи говорних типова и дијалеката наводиће се скраћеницама ЗР (зетско-рашки), КР (косовско-ресавски), ПТ (призренско-тимочки) и СШ (староштокавски).

1.4. Досадашња истраживања о говору Ибарског Колашина

Овом говору се, како назначавача и Божовић (2002: 23, 26), није посвећивало превише пажње. А. Белић у својим радовима *Дијалекти источне и јужне Србије* и *О српским или хрватским дијалектима* говор Ибарског Колашина убраја у ијекавске говоре, не залазећи дубље у детаље. Исто се може рећи и за М. Решетара у *Der schtokavischen Dialekt*, Wien из 1907. (Исто: 24). П. Ивић и А. Пецо овај говор географски прикључују зетско-сјеничком дијалекту, односно ијекавским говорима зетског типа, не излажући посебно његове црте (Ивић 2001: 209, Пецо 1989: 99).

Пре М. Божовића, чија је монографија посвећена овој области главни оријентир у изради нашег рада, једини је Д. Барјактаревић у *Врањском гласнику* из 1973. године подробије обрадио говор Ибарског Колашина и представио његове основне карактеристике (Божовић 2002: 25–26). Особине овог говора Барјактаревић (1977: 415) је разложио на три нивоа: а) особине из архаичнијих зона, б) особине из средњих зона и в) особине из прогресивнијих зона.

1.5. Грађа за анализу

Информатор је била гђа Спасенија Вучинић, рођена 1938. у селу Зупче на Косову и Метохији, где је у њеном дому 6. октобра 2010. материјал и снимљен.

2. ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ

2.1. Вокалски систем

У говору Ибарског Колашина, као и у књижевном језику, постоји пет вокалских фонема (*a, e, u, o, y*). Полугласник је вокализован у *a*, и то у свим положајима где је ова промена извршена у најпрогресивнијим штокавским говорима, што Ибарски Колашин „одваја од архаичније ијекавске зоне где се полугласничка вредност још чува, или се његова замена креће од *a* ка *e* (*a^o*), или од *e* ка *a* (*e^a*)” (Божовић 2002: 30).

2.1.1. Рефлекс јата

Међу СШ говорима, ЗР говорни тип једини има ијекавски рефлекс јата, те је то кључна диференцијална црта овог говорног типа. Говор Ибарског Колашина, као крајња источна граница ЗР говора према КР говорима, чини последње упориште ијекавског наречја према екавским говорима КиМ, с којима се и преплиће. И у нашем материјалу рефлекс јата показује се као један од

најупечатљивијих момената, који заслужује највише пажње. Изнећемо прво случајеве ијекавског рефлекса.

У материјалу се јавља искључиво двосложни рефлекс дугог јата, како се очекује према досадашњим закључцима о југоисточним ијекавским говори-ма: *цијела, двије, дијете, нијесмо, прије, млијeko, цвијеће, мијесим, мијесила, послије, не смијем, дијете, тијем*.

Кратко јат је дало секвенцу *је*, којом се, поред алвеоларног *л*, и дентални консонанти у ЗР говору увек јотују: *нећеље, овће, ћеца, ђевђку, ће, ћерало се, виће ли, разбoљео* (о овом примеру биће више речи касније), *оћерамо, неће, са жђетoтом, ниће, рашћерали, вићело*. Једино се јавља екавски облик *дeда* као могућ утицај суседних метохијских говора или говора Средњег Ибра, где је у свим трима ЗР зонама, поред четврте, КР зоне, кратко јат прешло у *е*, вероватно путем медија, школе итд. (Барјактаревић 1979: 102, Божовић 2008: 79). Иза алвеолара *л* рефлекс *је* је углавном стабилан: *љeб, одље, али лекáра*. Све ово показује да се ијекавизам најбоље одржао у оним позицијама где се најдоследније вршило најновије јотовање у ЗР говорном типу – иза алвеолара *л* (не и *н*) и дентала *д* и *т*. Јотовање лабијала, с друге стране, вршило се на ужој територији овог говорног типа, па се није одразило у говору Ибарског Колашина.

Треба поменути да се у случају рефлекса дугог јата код наше информаторке запажа ијекавско-екавска дублетност: *двiје* и *двe*, *пoсле* и *пoслије*, *прије* и *прe* (једном, и то у оном исказу у ком се јавља *двe*), *млијeko* и *млeко*. Дублетност налазимо и у једном случају рефлекса кратког јата – *дe* и *ћe* (ова два примера информатор је навео један за другим), што може бити потпомогнуто утицајем из суседних екавских зона (Барјактаревић 1979: 105, Божовић 2002: 37–38, Божовић 2008: 302).

Уочавамо један усамљен пример уопштавања ијекавског рефлекса у облику *нијесмо*. Поред њега, информаторка је изговарала искључиво *нисам, ниси, нисмо, нису* према *није*. У Ибарском Колашину, за разлику од КР и неких ЗР говора, јат испред *ј* увек је прелазило у *и*, па тако у нашем транскрипту примећујемо само овакве примере: *није, најстарији, старије*. Јат испред *о* од *л* на крају слога исказује се и у екавско-икавским рефлексима, у којима је оличено преплитање ЗР и КР говорâ: *живео*, али *зажeлио* (Барјактаревић 1979: 104–105, Божовић 2002: 38–39, Божовић 2008: 94, Ивић 2001: 212, Пецо 1989: 62).

Када је у питању екавски рефлекс кратког јата, Божовић износи да су се на терену Ибарског Колашина сукобили рефлекси *е* и *је*. На ово могу указати већ наведени примери кратког јата иза лабијала и неких дентала, као и случајеви дублетности. У материјалу примећујемо још неке лексеме које се јављају само у екавској варијанти: *лекáра, врeме, мeњала се, премeшhала*

(овај пример можемо повезати са случајем лабијала и кратког јата, пошто је овде реч о кратком рефлексу јата који се касније дуљио), *дѣда* итд. Божовић у говору Ибарског Колашина није наишао на замену кратког јата рефлексом *је* иза ликвиде *р*, већ само рефлексом *е*. Ово највећим делом важи и за читав ЗР говорни простор, осим ређих изузетака. У материјалу ова особина се испољава у префиксу *пре-* у глаголима, пошто је у њему група *ре̑* (*премѣшћала, превѣла, прегӑз(иле), предӑу*). Међутим, рефлекс је екавски и кад је префикс *пре-* дуг по квантитету (*прѣвоз*) (Божовић 2002: 38).

У примерима попут *нѣма, немѡј*, с групом *нѣ*, јат је прешло у екавски рефлекс, као и у другим штокавским говорима (Исто: 37).

У говору информаторке запажамо један случај замене јата дифтоншком групом *ије* (*тѣјем*). У ЗР говорном типу уопштени су наставци тврдих основа заменичко-придевске промене, а за њих је типичан овакав резултат јата (Божовић 2002: 72–73, 75–76, 78–79, Ивић 2001: 217–218, Пецо 1989: 100).

Пример *разбѡлео се* интересантан је из перспективе рефлекса јата, с једне стране, и из угла једне консонантске црте о којој ћемо говорити ниже, с друге стране. У питању је умекшавање *л* у *љ* испред вокала предњег реда, које је за Ибарски Колашин типично, као област чији се говор граничи с албанским језиком (Божовић 2002: 43). Слична особина се појављује и у црногорским говорима који су близу албанске територије, у виду палатализованог *л* (*л'*), као и у метохијској зони (Барјактаревић 1979: 110–111, Ивић 2001: 215, Пецо 1989: 103). Ако је у питању јекавски рефлекс јата, онда је реч о аналогiji по угледу на остале облике радног глаголског придева, па се тако уместо *разбѡлио* јавља *разбѡлео* према *разбѡлела, -о, -и, -е, -а*. Да је у овом ареалу поменути процес врло продуктиван, показује Божовић (2002: 94) у одељку о радном глаголском придеву: *вићео, кћео, жиљвѡе, вољео, жељео, смрћео*. Последња три облика Божовић је забележио само у зони I, којој припада Зупче. Исто тако се и у нашем материјалу јавља још један такав пример (*вићео*). Пошто Божовић уз ове облике наводи и екавске као равноправне (*видео, жиљвѡе*), облик *разбѡлео* остаје нерезрешен (Исто).

2.1.2. Вокал *а*

„Вокал *а* је нормалне артикулације са значењем и функцијом као и у књижевном језику” (Исто: 30), што се види на основу многих примера из транскрипта: *лекѡра, ћѣца, сељѡчки*. У Ибарском Колашину се у неким речима вокал *а* се замењује вокалом *е*. У вези с тим, у нашем материјалу налазимо облик *мѡжде*. Посебно привлачи пажњу пример *гуѡам*. Божовић (2002: 32) је само у IV зони уочио *а* затвореније артикулације. Можда је информаторка тек случајно тако артикулисала глас *а*, с обзиром на то да је у свим другим речима *а* стандардног изговора. Међутим, и код Барјактаревића у *Говору Срба*

у *Метохији* налазимо примере гласа *а* затвореније боје, које он објашњава утицајем албанског језика (Барјактаревић 1979: 97, 101).

2.1.3. Вокал *о*

Вокал задњег реда *о* је „обичне лабијалне артикулације”: *ћевџка, личнос, одгд-вџра* (Божовић 2002: 32). У лексеми *Подџток*, као делу властитог имена Зубин Поток, учавамо отвореност вокала *о*. Ову особину Божовић не помиње у монографији *Говор Ибарског Колашина*. Пошто ова црта није уобичајена у ЗР говорима, она је могла доћи из косовских говора КР типа.

2.1.4. Вокал *у*

Вокал *у* је уобичајеног изговора (*друџтво, Крушевца, кућу*).

2.1.5. Вокал *е*

Вокал *е* је предњег реда: *нџеље, крићенице, ћерку*. Као и у случају гласа *о*, кратко акцентовано *е* је отвореније артикулације, и као такво га информатор веома често изговара: *стџенице, дџа си се, глџа да, бубрџази*. Отвореност артикулације акцентованог *џ* убедљиво се највише испојила у глаголу *глџдати*. Информаторка га је готово увек изговарала с отвореним *е*, у мањој или већој мери. Постоји, међутим, и случај где информаторка изговара и *џ* отвореније (*исџачи*).

2.1.6. Вокал *и*

„Самогласник *и* је глас предњег реда, нормалног изговора”: *дџијете, нџсам, џмала* (Божовић 2002: 33). Божовић указује на промену *и* у *е* у неким речима и у снимку из Зупча налазимо такав пример (*полетџка*). Он помиње и да се *и* често губи у речима попут *тџлко, овџлко* и у речци *ли*. У нашем тексту налазе се облици *ал, Мџтровцу, да л, кџлко, је л*.

2.1.7. Сажимање вокала

Када је у питању сажимање вокала, треба истаћи да у говору наше информаторке оно често није извршено (нпр. *венџџо, довџџо, пошџџо, имџџо, набрџџо, мџџгао, џџшао, џџмао* сл.). Овде бисмо могли узети у обзир утицај медија, штампе, администрације, школе, чиме црте из језичког стандарда постепено продиру у народни говор. Ипак, има и примера где је извршена контракција вокала: *кџ* (везник), *мџала, џџсет, нерџџиру се, трџџбу*. Већина ових случајева позната је разговорном језику уопште.

2.1.8. Ишчезавање вокала

Вокали не само да се сажимају већ некад и нестају, из различитих разлога, а најчешће ради лакшег, економичнијег изговора (Божовић 2002: 34). За говоре КР типа Пецо (1989: 60) износи да су неакцентовани вокали подложни редукцији.

Вокал *a* се губи у примерима: *д'у̀мреш, г'у̀крадеш, нек' иде* (елизија), *нек' су* (апокопа). Божовић за I зону Ибарског Колашина не наводи примере екстраполације *a*. Као и у примеру *нек*, и предлог *с*, *са* чешће се јавља без непостојаног *a* (*ш њѝм < с њѝм, ш њѝма < с њѝма, ш њѝм < с њѝм, с првѝм жѝном* наспрам *са женѝма* (где је *a* обавезно), *са жѝтетѝтом, сас тѝѝем старѝцом, сас тѝм њѝѝзиним човѝком*). У овом говору, као и у КР говорима, он се проширује и консонантом *с* (Божовић 2002: 34–35, 82, Божовић 2008: 114).

„Вокал *e* најчешће се губи у енклитикама, али и у другим речима” (Божовић 2002: 35): *Н' мѝгу, такѝ и јѝс, нѝ мож да нађу*.

2.1.9. Секундарни (покретни) вокали

Прилоге и везнике *кад, када, сад, сада* итд. информаторка готово увек изговара без покретних вокала: *кад, сѝд, тѝд, нѝкад, нѝкад*. Једном наводи облик *таѝда*. Поред оваквих примера, уобичајених за читаво српско говорно подручје, јавља се и типични ЗР облик показне заменице у генитиву плурала *ѝвиѝа < ѝвиѝа < ѝвиѝеѝа*, с покретним вокалом *a*. У заменичко-придевској промени уочавамо примере с покретним вокалом и без њега: *нѝког и нѝкога, ѝвоги ѝвѝга, ѝнога, нѝти кѝм штѝ да кѝжеш, нѝком...* (Божовић 2002: 35–36, Божовић 2008: 115, Ивић 2001: 139, Пецо 1989: 100).

2.2. Консонантски систем

2.2.1. Фонеме *ћ* и *ђ*; *ч* и *џ*

Ове африкате изговарају се као у књижевном језику: *Вуѝчинић, ѝвѝје, ѝѝм*.

2.2.2. Јотовање

„Старо јотовање извршено је у говору Ибарског Колашина у свим категоријама у којима се вршило”: *нежѝњени, бѝље, дѝље, тѝже, кѝжем, мѝље, зѝмља, вѝче, замѝшљам* (Божовић 2002: 41–42). Појављује се и један несистемски нејотовани облик (*оде-лења*), веома чест у нашој говорној и писаној пракси, што Барјактаревић (1979: 126) објашњава тиме што се у администрацији и школи употребљава облик трпног придева глагола *оде́лити* без јотовања, па и од њега изведена глаголска именица (Божовић 2008: 154).

Као примере новог јотовања из материјала можемо издвојити: *зѡдње, средње, шљивњѡцима*.

У говору Ибарског Колашина јотовање се увек вршило када су се фонеме *д, т, л* налазиле испред кратког јата које је дало рефлекс *је: нѡђеље, љѡб, не ѡѡра* (Божовић 2002: 42).

Јавља се и појединачан случај јотовања гласа *с: с' ѡтра*, поред *сјѡтра*, при чему настаје посебна фонема *с'* (Исто: 42).

Треба поменути појаву подновљеног јотовања с асимилацијом по месту артикулације у говорима Ибарског Колашина и Средњег Ибра у трпном глаголском придеву и учесталим глаголима VI врсте *пусти-, мести-* и сл.: *премѡшћала се, крићѡнице, пуѡћен* (Барјактаревић 1979: 118–119, 126, Божовић 2002: 51, Божовић 2008: 152–153, Пецо 1989: 61). Такође, код глагола изведених од основа *пусти-, мести-* вршиће се јотовање у *шт: намѡшти, пуѡштио* (Божовић 2008: 153). Према *пуѡштен* развија се облик *пуѡштио*, а према њему даље и остали глаголски облици (Барјактаревић 1979: 118–119).

Кад је реч о јотованој групи *шт*, информатор изговара *штѡпове*.

2.2.3. Сугласници *з', с'; s (д')*

Од ових фонема се у нашем корпусу јавља само фонема *с'* у лексеми *с' ѡтра*, што потврђује Божовићево запажање да су ова два архаична гласа *с'* и *з'* у нестајању или се јотују. Ово треба повезати и с тим да је наша информаторка иза *с* изговарала екавски рефлекс кратког јата (*посѡти*). Фонеме *s*, која је такође у овом говору све ређа, нема у нашем материјалу (Божовић 2002: 42–43).

2.2.4. Гласови *л* и *н*; *љ* и *њ*

У говору Ибарског Колашина, као и у већини штокавских говора, вокално *л* дало је у: *вѡѡци, јѡбуку*. Финално *л* дало је *о: нѡшао, радиѡницу, ѡво*.

Фонеме *л* и *љ* се у суштини разликују, не мешају се, мада некад долази до умекшавања *л*. Глас *л* налазимо у примерима: *мљѡјѡко, лѡж, лѡп* итд. Глас *љ* бележимо у следећим речима: *зѡмља, људи, дѡље* (Исто: 43–44).

Према Божовићу, умекшавање *л* у *љ* испред вокала предњег реда представља карактеристичну црту овог говора, зато што се граничи с албанским језиком, у коме је глас *л* умекшан. У материјалу проналазимо облике с делимичним умекшавањем или потпуном заменом са *љ: бѡл'е, пристѡгл'и, бѡл'и, мѡљим, чвѡљци, бѡљци*. Треба додати и да се сугласници *л* и *н* често умекшавају иза или испред *к* и *г* у овом говору (*пристѡгл'и*) (Божовић 2002: 43–44, Божовић 2008: 136–137, 174).

Консонанти *н* и *њ* се разликују: *сїнови, жєнско, венчѝо, њїма, нежєњени, зѝдње*) (Божовић 2002: 44).

У појединим примерима *н* замењује *м* (*у̀зну, у̀зни*), а у питању је аналогија према глаголима типа *пѝчєти: пѝчнєм*, што представља везу с ПТ говорима (Исто, Ивић 2001: 141).

2.2.5. Сугласници *в* и *ф*

У Ибарском Колашину глас *в* је нормалне артикулације: *Кру̀шевац, врєме, ђевѝ-ке*. Међутим, он се често замењује другим гласовима или долази уместо њих, а најчешће је то фрикатив *ф*.

Консонант *ф* чујемо у лексемама *фѝлична, фїни* и *телефѝн*.

Фонема *в* супституише се са *ф* у речима: *фѝла<хфѝла<хвѝла* и *фѝлим<хфѝлим<хвѝлим*.

Замену опструента *ф* сонантом *в* примећујемо у примерима *ѝсвалт* и *кѝву*. Овај процес познат је и многим другим говорима.

Глас *в* се уместо *х* јавља у речима *дѝвѝнску* и *ску̀вамо*. Оваква замена заједничка је већини штокавских говора у којима се фонема *х* губи.

2.2.6. Сугласник *ј*

„Сонант *ј* у овом говору разликује три позиције: добро се чува, слабије изговара и позиција кад се губи” (Божовић 2002: 46).

Фонема *ј* добро се чува у иницијалној позицији (*јѝдан, Јєсмо, јѝчам, јѝбуку*), у медијалној позицији (*вѝјски, ранїје, парадѝје*), кад је између вокала задњег реда (*сарѝђују, кѝпују, у̀јаци*) и у финалној позицији, осим иза *и* (*тѝчај, ѝвѝј, ѝбичај*) (Исто).

„У позицији са самогласником предњег реда изговор гласа *ј* слаби, нарочито између вокала *и*” (*ѝвиѝа, нїје, бїѝеш, тїѝем, нѝјстѝриѝи*) (Исто). Међутим, наш информатор у већем броју таквих случајева добро чува овај сонант: *прїје, нїје, дїјете, Спасєнија, чу̀јеш*.

У нашем материјалу примећујемо заменице, бројеве, глаголе и прилоге у којима иза вокала задњег, а испред вокала предњег реда слаби артикулација гласа *ј*, који може и нестати (*мѝје, кѝї, не пѝштује, свѝе, зѝедно*). Информаторка исто тако изговара већи број примера у којима јасно артикулише *ј*: *чу̀јеш, тргу̀је, продѝје*. Међутим, у 3. лицу множине презента глагола сонант *ј* је или стабилан или се, с друге стране, екстраполира: *їмају, глѝѝдају, продѝју, нервїру се, предѝу, трѝбу, їмау*. За разлику од случајева које је Божовић забележио, у говору наше информаторке глас *ј* у оквиру рефлекса дугог јата стабилно је

артикулисан: *цѣѣјеће, дѣјете, цѣјела* итд. Једини пример слабијег изговора *ј* био би *тѣјем*. У показним заменицама *ј* се тек повремено губи (*та дан, она чарк*), док су доминантни облици с *ј* (*оѣј, тај, онј*) (Исто: 47).

Наспрам слабљењу и екстраполацији гласа *ј*, треба истаћи да се он јавља и као секундарни сонант, и то углавном у интервокалном положају: *дѣјес, трјјес, бјјо* (Исто, Божовић 2008: 178).

2.2.7. Глас *х*

Говор Ибарског Колашина карактерише се различитом употребом овог фрикатива, као последицом двају различитих вероисповести у овом ареалу. Код православних глас *х* се никад не чује у употреби, док га муслимани добро чувају. Према томе, како и Божовић износи, у говору православаца *х* се елиминише у свим позицијама, што показује и наш транскрипт:

- а) у иницијалној позицији: *ра̀ни, љѣб, фа̀лим*;
- б) у медијалној позицији: *ма̀ла, о̀ла̀ди, сна̀у, увѣ̀ти*;
- в) у финалној позицији: *би, сирѣ̀ма, њи, ђ̀ма* (Божовић 2002: 48–49, Барјактаревић 1979: 121).

У неколико примера *х* се супституише гласовима *в* и *к*: *дѣ̀ва̀нску, ску̀ва̀мо, Крѣ̀ста*. Овакве случајеве налазимо и у ЗР и у КР говору.

2.2.8. Веларни консонанти *к, г, х*

Према Божовићу, у овом говору је промена задњонепчаних сугласника *к, г, х* вршена чак и тамо где је не бисмо очекивали. У нашем транскрипту нема примера алтернације *к, г, х : ч, ж, ш* и *к, г, х : џ, з, с* у оним позицијама где се не очекују.

Алтернација *к, г, х : ч, ж, ш* постоји у примерима: *Бѣ̀же, сеља̀чки, рѐче, Ву̀ченић, исѣ̀чеш, на̀руче, мѣ̀же, мѣ̀жда, му̀чки*. Алтернацију *к, г, х : џ, з, с* проналазимо у речима: *ву̀џи, бубрѣ̀зи, у̀џа̀ци, стѣ̀џи, шљивња̀џима*, као и алтернацију *џ : ч венча̀мо (венча̀, венча̀о...), стрі̀чеви, сѣ̀стричине*.

Алтернације *к, г, х : ч, ж, ш* и *к, г, х : џ, з, с* не постоје у примерима *ћеркица* и *вѣ̀јски*. Други облик је карактеристичан за овај говор по томе што је у њему уобичајено да се код именица II врсте на *-ка, -га, -ха* у дативу и локативу једине не јавља алтернација *к, г, х : џ, з, с* (Божовић 2002: 50).

2.2.9. Консонантске групе

У овом говору консонантска група *стј* дала је *шт*, што показује и наш материјал: *намѣ̀шти, шта̀пове, пу̀штио*.

Консонант *t* отпада у сугласничким групама како на крају, тако и у средини речи: *бѡлес, чѣтрѣс, трѣјес, мѣсна, бѡлесан, шѣсет*.

Ипак, како назначавача Божовић, група *st* је у начелу очувана у средини речи, што потврђује и снимак из Зупча: *подстѡкнем се, ѡсто, гѡсте, остѡла, сѣстре*. Међутим, примери који задржавају глас *t* на крају речи (*стѡрост, будѡлѡст*) показују измену у односу на стање које је забележио Божовић пре три деценије, у правцу књижевног језика.

Именицу *кћи* (*кћер*) наш информатор изговара само у варијанти *ћерка*.

У Ибарском Колашину, као и код информаторке, групе *sn, zn, sl, zl* остају непромењене: *снѡша, знѡш, јѡслама*. Као ни овде, ни у Метохији се ове групе не мењају, без обзира на знатан број досељеника из Црне Горе (Барјактаревић 1979: 120).

Групе *nt, ntч* и *ntш* могу остати или може испасти глас *n*: *Шиптѡрке, Шиптѡр, Зућче*, али *шенѡцу* (Барјактаревић 1979: 119, Божовић 2002: 52, Божовић 2008: 155).

2.2.10. Дисимилација

Овај говор познаје дисимилационе процесе, као и многи други говори штокавског дијалекта:

mn > ml: млѡго;
сонант *r* испада: *компѡр*.

У говору Ибарског Колашина групе *sk, tk* ки *дск* прелазе у *цк* (Божовић 2002: 53). Међутим, важно је назначити да су се код информаторке у примерима *грѡдски* и *свијѣтско* јасно чуле групе *дск* и *тск*, што је резултат настојања да се говор приближи стандардном језичком изразу.

2.2.11. Једначење сугласника – асимилација

„Два гласа неједнаке артикулације најчешће се једначе у овом говору, мада има и изузетака” (Божовић 2002: 53). Изгледа да се код наше информаторке асимилација по звучности врши ређе него што би се то очекивало, сигурно због настојања да се правилније изражава. Асимилација по месту творбе, односно звучности јавља се углавном у предлошко-падежним конструкцијама: *ш њѡм, сѡд-дѡѡ, ис плѡнине, са жћетѡтом < са жћетѡтом < сас ћетѡтом* (Барјактаревић 1979: 124, Божовић 2008: 161).

У самој речи, асимилацијом по месту артикулације *zh > ch > wh*: *рашћѣрѡли*.

У групи *nk* сонант *n* се веларизује: *Добрѡнка* (Божовић 2002: 53–54).

2.2.12. Губљење сугласника

Ова појава је у Ибарском Колашину веома заступљена, у иницијалном, медијалном, нарочито у финалном положају. Наведени пример *шеницу* и њему слични уочавају се и у другим говорима (Божовић 2002: 54).

Екстраполација дентала *д* огледа се у случајевима: *чѐтрѐс, двѐјес, трѐјес, двѐес, шѐсет; пропѐне, пѐнем* (аналогична према глаголу *стати, станем*); *т* испада после асимилације: *по шљѐву, по чѐрк*.

Губљење *г*: *дѐ, ђѐ, нѐђе, нѐђе*.

Губљење *л*: *мѐсим, мѐсиш*.

2.2.13. Губљење звучности на крају речи (десоноризација)

Како износи Божовић (2002: 56), ову појаву примећујемо на широком српском говорном простору. У нашем материјалу налазимо следеће примере: *парадѐјс, кукуѐрус, муѐ*.

3. ЗАКЉУЧАК

Као што смо написали на почетку анализе, говор Ибарског Колашина и у њему говор села Зупче чине практично крајње источне границе ијекавског ЗР говорног типа према екавском КР говорног типу, што се у овом раду и потврдило.

На плану вокала, рефлекс јата показао је шаролику ситуацију, коју су изнедрили суседни говори, као и средства масовне комуникације; код вокала *а* налазимо усамљен пример затвореније артикулације овог гласа, где је информаторка највероватније подражавала туђ говор; кад је у питању самогласник *о*, учили смо прожимање различитих зона; глас *е*, као и *о*, трпи утицаје КР зоне Средњег Ибра и говора Метохије; код вокала *и* видели смо случајеве супституције или редукције; кад је реч о контракцији вокала, она се не остварује у категоријама очекиваним за говор Ибарског Колашина, док с друге стране и овде налазимо последице контакта са IV зоном Средњег Ибра; ишчезавање неких вокала и проширење предлога *са* консонантом *с* такође говоре о упливу IV зоне говора Средњег Ибра; када су у питању секундарни вокали, треба истаћи карактеристични обликтврде заменичко-придевске промене ЗР говорног типа – *дѐвиѐа*.

Када се осврнемо на консонанте, видели смо да су се старо и ново јотовање регуларно извршили, јекавско јотовање постоји у свим позицијама с јекавским рефлексом јата, те смо учили и појаву јотовања гласа *с*, под-

новљено јотовање и јотовање типа *пу̀штио* м. *пу̀штио*, који говор Ибарског Колашина приближавају црногорским и херцеговачким говорима. Не треба заборавити да се подновљено јотовање јавља и у КР говорном типу. У вези с гласом *л*, најважније је нагласити његово умекшавање испред вокала *е* и *и*, што се потврђује и у другим српским говорима у додиру с албанским језиком. Гласови *в* и *ф* се могу међусобно замењивати у овом говору, а замену *ф* са *в*, због нестабилности *ф* у систему, налазимо и у КР и другим говорима. Сонант *ј* се у неким позицијама добро чува, а у неким другим слаби или нестаје. Код наше информаторке најтипичнији пример губљења *ј* за ове говоре појављује се у 3. лицу множине презента. Испадање *ј* у показним заменицама особина је КР говорног типа, мада се јавља и у источноцрногорским говорима. Поред слабљења артикулације и губљења, *ј* се јавља и као секундарни глас. Када говоримо о гласу *х*, истиче се подвојеност између православног становништва, где се губи, и муслиманског, које га чува. *Х* се може супституисати са *в* или *к* (најчешће у позајмљеницама), као у многим ЗР и КР говорима. Када је реч о алтернацијама велара *к*, *г*, *х*, видели смо карактеристичан пример одступања од алтернације *к*, *г*, *х* : *ц*, *з*, *с*. Што се тиче консонантских група, класичан моменат и за ЗР и за КР говоре јесте испадање *т* из секвенце *ст*, мада се *т* и на крају речи може задржати, што представља приближавање књижевном језику. Групе *тск* и *дск* код наше говорнице добро се чују, те и ту видимо тенденцију ка стандардном изразу. Процеси асимилације по месту артикулације гласа *с* према *њ* заједнички су са I и II зоном Средњег Ибра, што припада ЗР говорима, и говору Метохије. Једначење *с* према *ћ* такође је одлика ЗР говорâ. Губљење *г* у *ћг* постоји у свим говорима где је вршено јекавско јотовање дентала. Испадање *л* иза фрикатива *с* и испред вокала предњег реда налазимо и у говору Ресаве. Уметање секундарних консонаната, како су показала досадашња проучавања говора српског језика, постоји на ширем терену.

Говор Ибарског Колашина, као граничан идиом, а у његовом саставу говор Зупча, у свом фонолошком систему као граница овог ареала према КР говорном типу, показао је преплитање различитих утицаја, с тим да екавизам суседних говора полако односи превагу над ијекавским наречјем.

ЛИТЕРАТУРА

- Барјактаревић 1977:** Д. Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина: Јединство.
- Барјактаревић 1979:** Д. Барјактаревић, *Говор Срба у Метохији*, Приштина: Јединство.
- Божовић 2002:** М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Лепосавић – Приштина: Институт за српску културу.

Божовић 2008: М. Божовић, *Говори Средњег Ибра*, Приштина [тј.] Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији.

Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Пецо/Милановић 1968: А. Пецо, Б. Милановић, Ресавски говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, 241–366.

Пецо 1989: А. Песо, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd: Naučna knjiga.

PHONOLOGICAL SYSTEM OF SPEECH IN ZUPČE VILLAGE

Summary

The subject of analysis in this paper is the phonological system of speech in Zupče village. The goal of this research is to examine the extent to which the Zeta-Raška dialect of Zupče (and Ibarski Kolašin region as a whole) has been affected by the surrounding Kosovo-Resava dialect, Albanian language, Montenegrin speeches and the standard Serbian language over the last three to four decades. Due to such circumstances, the phonological features of speech of Zupče and the territory of Ibarski Kolašin indicate a very diverse structure, which reflects the distinct dynamism of changes at this level of language. The speech of Ibarski Kolašin, and in its composition the speech of Zupče, with its phonological system demonstrated the intertwining of different influences, with the ekavism of surrounding speeches winning over the Ijekavian dialect, which mainly prevailed in fossilized lexical ijekavisms.

Keywords: phonological system, Zupče speech, Ibarski Kolašin, Kosovo and Metohija, Zeta-Raška dialect, Kosovo-Resava dialect, Albanian language, dialectology.

Andela B. Mitrović